

Inhoud

Voorwoord	4	3.8 Het Zomerhuis	117
1. Kleine historie van de tuin in Europa	5	3.9 Zonnewijzer	125
2. Geschiedenis van de tuin van het Prinsenhof		3.10 Onderhoud Prinsentuin	134
2.1 Plaatsbepaling Prinsentuin	9	4. Over de tuin gesproken...	138
2.2 Inleiding	11	5. Noten	140
2.3 Onderzoek Van Giffen	13	6. Literatuur en bronnen	149
2.4 Zeventiende eeuw, begin van de “gaerde”	15	7. Verantwoording afbeeldingen	154
2.5 Verandering van de tuin	18	8. Met dank aan	157
2.6 Achttiende eeuw	23	9. Bijlagen	158
2.7 De tuin vanaf 1800	28		
2.8 Twintigste eeuw	32		
3. De vleugels en de onderdelen van de tuin			
3.1 De muren van de tuin	48		
3.2 Stallen aan de Kattenhage	58		
3.3 Het Turfhuis aan de Turfsingel	64		
3.4 Berceaux	76		
3.5 Rosarium	88		
3.6 Vak wapenschilden	98		
3.7 Kruidenvak	102		

Hoofdstuk 2

Geschiedenis van de tuin van het Prinsenhof

2.1 Plaatsbepaling Prinsentuin

De tuin ligt op $53^{\circ}.15'34.19''$ noorderbreedte en $6^{\circ}.33'42.96''$ oosterlengte aan de noordzijde van de binnenstad van Groningen.¹

De tuin wordt aan de zuidzijde begrensd door het Prinsenhof (vroeger Stadhoudershof), aan de oostzijde aan de Turfstraat door het voormalige Turfhuis, aan de westzijde door een hoge muur aan de Kattenhage waar de stallen/kazerne/telegraafkantoor stonden en ten slotte aan de noordzijde door een oude muur met zonnewijzer aan de Turfsingel.

Tussen Stadhoudershof en de tuin ligt een bordes dat afgesloten wordt door een lage muur. De breedte van het bordes is ongeveer de breedte geweest van de oude "stadwech" die onder langs de stadsmuur liep. Heel toepasselijk Achter de muur genoemd,

Afb. 3 Ligging van de tuin van het Prinsenhof in de binnenstad van Groningen.

Afb. 4 Uitsnede van de vogelvluchtkaart van de stad Groningen uit 1643 van Egbert Haubois. Binnen twee vleugels van het Stadhoudershof ligt de tuin.

Charles Ogier

In 1636 bezocht Charles Ogier, een Franse gezantschapsecretaris Groningen. Uit zijn dagboek aantekeningen blijkt dat hij zeer gecharmeerd was van de tuin van het Stadhoudershof. Hij kenschetste de tuin als bekoorlijk en goed verzorgd. Hij noemde de twee schaduwrijke loofgangen met het dichte bladerdak dat zonlicht noch hitte doorliet. Rondom zag hij rijk verzorgde bloemperken met allerhande planten en bloemen en allerlei soorten vruchtbomen uit verre streken. Ook memoreerde hij het fraaie uitzicht over de wijde omtrek bovenop het Zomerhuis.²

een straatnaam die nog voorkomt bij een zijstraat van de Poelestraat. Het muurtje tussen het bordes en de tuin geeft ongeveer de loop van de oude stadsmuur aan.

De stallen/kazerne/telegraafkantoor aan de zijde van de Kattenhage zijn afgebroken om plaats te maken voor het Kantongerecht dat in 1911 gebouwd is. De oude muur aan de noordzijde heeft meer ingangen gekend dan alleen die onder de zonne-

wijzer. Namelijk één aan de noordwestzijde bij het voormalige lijkenhuis en landweermagazijn en één aan de noordoostzijde bij de voormalige “Hamswacht” (zie afb. 13). Tevens was de muur vroeger hoger. Aan de oostzijde van de Prinsentuin is het turfhuis – later ook voor heel veel andere bestemmingen gebruikt – verbouwd tot woningen. Omdat de

Afb. 5 Dr. R. van Dellen (1884-1953) bekleedde tal van maatschappelijke functies. Hij was onder meer voorzitter van de loge der vrijmetselaars L' Union Provinciale in Groningen. Olieverfportret van Max van der Wissel.³

gebouwen en de gebruikers van de Prinsentuin invloed hebben gehad op de tuin, zullen deze tevens besproken worden.

2.2 Inleiding

Over de Prinsentuin is niet zoveel geschreven. In tegenstelling tot het Stadhoudershof – later Prinsenhof – waar verscheidene auteurs zoals Van Dellen 1947, Walburg 1985, Smit 2014 een publicatie aan hebben gewijd. Vooral dr. R. van Dellen heeft in zijn boek “Van Prefectenhof tot Prinsenhof” veel wetenswaardigs over het gebouw en zijn bewoners geschreven en ook regelmatig aandacht gegeven aan de tuin.⁴

Bij zijn onderzoek naar gegevens over het Stadhoudershof kwam hij besluiten tegen over deze tuin in de Resoluties der Gedeputeerde Staten en in de Statenarchieven van Groningen. Wat de tuin betreft: te beginnen vanaf circa 1626 toen de “gaerde” op verzoek van stadhouder Ernst Casimir werd aangelegd. Een enkeling zoals Charles Ogier – een Franse gezantschapssecretaris – schreef in 1636 zijn ervaringen over zijn bezoek aan de Prinsentuin in zijn dagboek-

Afb. 6 Plattegrond uit omstreeks 1650 met de stadsuitleg van Groningen begin 17de eeuw . Aan de oost- en noordoostzijde van de stad zijn de dubbele grachten te zien (zie pijl) waar, na demping daarvan, de Stadhouderstuin aangelegd kon worden. Collectie Groninger Archieven.

aantekeningen (zie kader op pag. 10).

Weinig is er helaas bekend over de soorten planten en bomen die destijds in de tuin gestaan hebben. Alleen in algemene termen worden in de archieven bollen, rozen, stokrozen, lindebomen, klimop en palm- of buxusheggen genoemd. Rond 1626 werd niet zover van het Stadhoudershof nóg een tuin aangelegd, name-

Afb. 7 De grachten (roze) die Van Giffen aantrof. Bij de pijl de twee proefsleuven.⁵

Afb. 9 Fragment van een middeleeuwse kandelaar uit (15)64.

Afb. 8 Scherf van een bordfragment rond 1500. De tekst is waarschijnlijk te lezen als: “[...] ge her byn [...]” met een vermoedelijk religieuze strekking.

Afb. 10 Dit vergiet, breedte circa 25 cm, dateert uit het begin van de 17de eeuw. Het is van lichtrood bakkend aardewerk, voorzien van loodglazuur.

lijk in de “Roosenstraet” in de huidige Hortusbuurt van Groningen. Henricus Munting, apotheker-medicus-kruidkundige, legde daar een tuin van betekenis aan die veel bijzondere planten en bomen herbergde. Niet minder dan ruim 2000 in- en uitheemse planten telde zijn Catalogus “Gazophylacium” (Grieks voor schatkamer) maar liefst.⁶ Het is niet onmogelijk dat er contact geweest is tussen Munting en de hovenier van de Prinsentuin om bollen, bomen en andere gewassen uit te wisselen.

De opeenvolgende stadhouders/prinsen en hun familie zijn door Burgemeesters en Raad van de stad Groningen en Provinciale Staten in de loop der eeuwen in staat gesteld om “prinsheerlijk” in hun tuin achter het Stadhoudershof te vertoeven.

2.3 Onderzoek Van Giffen

Vóór de grote uitleg van de stad Groningen, die van 1608 tot 1624 zijn beslag nam (zie afb. 6), waren er op de plaats van de huidige Prinsentuin twee stadsgrachten en een aarden wal. Professor dr. A.E. van Giffen, (1884-1973) archeoloog van het Biolo-

Afb. 11 Kattenhage westzijde. Foto uit 1967. De verzakkingen ter plekke van de voormalige stadsgrachten zijn (nu nog) goed te zien.

gisch-Archeologisch Instituut, kreeg in 1938/1939 vóór de restauratie van de tuin, de gelegenheid om in deze tuin een opgraving te verrichten. Hij zette daartoe twee 60 meter lange en 1,50 meter brede proefsleuven uit. Deze stonden loodrecht op de gebouwen van het Prinsenhof op een onderlinge afstand van 20 meter (zie afb. 7). De beddingen van die voormalige grachten toonde hij aan. Deze waren voorheen duidelijker in de tuin te merken in de vorm van lichte inklinkingen. Tijdens die opgraving zijn talloze kleine en grotere fragmenten van aardewerken potten,

schotels en ander gebruiksaardewerk aangetroffen. Daarbij vallen een fragment van een middeleeuwse kandelaaar op (waarschijnlijk van de Broeders des Gemeenen Leevens die aan de stadsmuur woonden), een wat grotere scherf met een fragment van een tekst en een 17de-eeuws vergiet. Zie afbeeldingen 8, 9 en 10. Alle vondsten van die opgraving in 1938 liggen in het Noordelijk Archeologisch Depot in Nuis.⁷ Het Vrouw Wilsoors of Aaffien Olthofsgasthuis, gesticht in 1766 aan de Kattenhage westzijde, ontkwam niet aan verzakkingen op de plaats waar deze grachten liepen. Deze waren (en zijn!) te zien aan scheve kozijnen die gesitueerd zijn boven de met losse grond, mest en puin gevulde oude stadsgrachten (zie afb. 11).⁸

Na de demping van deze twee stadsgrachten en de slechting van de wal ontstond er een vlakke strook grond langs de stadsmuur. De buitenste gracht werd toen het huidige Schuitendiep/Turfsingel (voorheen Lopende Diep), dat gevoed werd door de Hunze, die de Groningers in de 15de eeuw langs de oostzijde van de stad hadden geleid. In 1510 werd bovengenoemde strook “stadswal ghe-

Garwer Peters begon zijn loopbaan als glazenmaker en eindigde als “fabryckmeister” (bouwmeester, architect) van de stad Groningen. Hij maakte onder meer glas-in-loodramen voor de Der-Aakerk, de Martinikerk en het Stadhoudershof in 1599. Rond vermoedelijk 1610 werd Garwer Peters met ingenieur Jan Arijens vann denn Buss met twee burgemeesters van de stad naar Den Haag gestuurd. Het waren roerige tijden en de Staten-Generaal wilden in landsbelang meewerken en betalen aan een verbeterde fortificatie van de stad Groningen. Met advies van prins Maurits werd een plan voor een nieuwe uitleg opgesteld. Na overleg heen en weer over enige “swarigheiden” in het plan, dat Peters en Abele Coenders met de prins bespraken, is dit kolossale werk (Zie afb. 5) uitgevoerd. In 1624 kwamen de 17 bastions rond Groningen gereed. Peters maakte zich ook verdienstelijk door verscheidene poorten en poortjes voor de stad te ontwerpen (Roode Weeshuis, St. Walburgskerkhof) en tevens huurde de stad hem in als kaartenmaker. Hij overleed in 1629; zijn geboortedatum is onbekend.⁹

legen buiten an onse stadmure” genoemd.¹⁰ Volgens overlevering is een stukje grond van die vlakke strook of singel – aan het einde van de Turfstraat bij het diep – een restant van de middeleeuwse singel die de verdwenen stadsgrachten scheidde van het Lopende Diep.¹¹

De zusters van het Vrouw Ludekenshuis mochten in 1518 gebruik maken van een deel van de wal om hun was te doen. Zij lieten een washuis bouwen bij de Relanstoren – genoemd naar de lakenbereider Relan – waarvan een deel van de fundamenten door Van Giffen in 1938 werd teruggevonden.

Afb. 12 De zogenoemde Kleine Hauboiskaart. Kopergravure uit omstreeks 1660. Bij het Zomerhuis lijken moestuinen te zien (zie pijl), die niet op de kaart van Egbert Haubois voorkomen (zie afb. 4).

2.4 Zeventiende eeuw, begin van de “gaerde”

We slaan nu ruim honderd jaar over om in de 17de eeuw te komen. In deze tijdsspanne zijn er geen duidelijke aanwijzingen van enige (stijl)tuinaanleg op grond buiten de stadsmuur. Wel is er waarschijnlijk sprake van moestuinen op deze strook grond.

In 1626 werd de stadswal – die tussen het voormalige Schuitendiep en de stadsmuur lag – geslecht ten behoeve van de aanleg van een tuin. Ernst Casimir – graaf van Nassau-Dietz – stadhouder van Stad en Lande, verzocht in voornoemd jaar om de aanleg van een “gaerde” om zich daarin met zijn familie te kunnen verpozen als hij verbleef in het Stadhoudershof.

Hier komen we bouwmeester Garwer Peters tegen (zie kader op pag. 14), die in opdracht van Burgemeesters en Raad een plan had getekend voor de aanleg van deze gaerde. Dit ontwerp is opmerkelijk, omdat het aan de oostzijde twee ronde berceaux toont, die erg lijken op wat Peters zeer waarschijnlijk bij het Buitenhof in ‘s-Gravenhage gezien zou

kunnen hebben. Het betrof de tuin van Prins Maurits. Zie afbeelding 71 op pagina 81.

Op 3 maart 1627 wordt bij Resolutie van Gedeputeerde Staten besloten tot de “timmeringe van turffhuisen” tot gerief van de provincie en Sijn Genade (Ernst Casimir, red.) en “stallingen” voor paarden. Tevens wordt in 1627 opdracht gegeven tot de bouw van de muur aan de zijde van het Lopende Diep, de huidige Turfsingel: “Tot bevredinge van sijn gen.(ade) neye tuyne ofte gaerde.” Daarmee is de tuin volledig omsloten tot gerief van Ernst Casimir en zijn gevolg.

In 1628 werd in de noordwesthoek van de tuin een “sekere camer getimmerd.” Dit is het Zomerhuis dat onder meer op de zogenoemde “Kleine Haubois” is weergegeven (zie afb. 12). In datzelfde jaar werden een paar schepen schelpen of schilsant gekocht voor gebruik in de tuin.

De tuin, die circa 1,5 meter lager ligt dan de drempel van de deur van het Prinsenhof die toegang geeft tot de tuin, moest toegankelijk zijn. Daartoe werd in 1629 door Garwer Peters een trap ontworpen. Voor deze trap gebruikte men “de sarcken, so

Geestelijke goederen

Na de inname in 1594 van de stad Groningen door de prinsen Maurits en Willem Lodewijk had een commissie bepaald dat de geestelijke goederen in handen zouden komen van Stad en Lande ten algemene nutte. Zoals in het Tractaat van Reductie” (herleiding van de stad Groningen in de Unie van Nederlandse provincies) stond: “ten behoeve van vrome doeleinden”. Die inbeslagname betrof zowel de gebouwen van de kloosterlingen als alle landerijen die aan de kloosters waren geschonken of door hun eigen werken waren verworven of aangekocht. De onteigende geestelijken kregen een alimentatie tot hun overlijden. De kloostergebouwen werden ontmanteld voorzover deze al niet door oorlogshandelingen waren verwoest of gebrandschat. De kloostermoppen, de gebinten en de toegepaste natuursteen (zerken ofwel hardsteen) werden verkocht aan “overheden” en particulieren.

uit Thesinge (het klooster, red.) genomen ende tot de trappen bequaem bevonden sullen worden.”

Na de dood van Ernst Casimir, die in 1632 door een musketschot bij het beleg van Roermond overleed, trad een nieuwe stadhouder aan. Frederik Hendrik, prins van Oranje en graaf van Nassau, verwierf het stadhouderschap van Stad en Lande in 1640. De tuin zal er in dat jaar ongeveer uitgezien hebben als op de afbeelding uit 1643 van de kaart van Egbert Haubois. Met dien verstande dat de wapenschilden bij Haubois leeg zijn en niet de initialen “W”(illem Frederik) en “A”(Ibertine Agnes) vertonen zoals die tegenwoordig in buxus in de tuin te zien zijn. Historisch gezien zijn deze initialen onjuist omdat in die jaren Frederik Hendrik stadhouder was. Juister waren waarschijnlijk de letters “F”(rederik Hendrik) en de “A”(malia van Solms).

Het woord “Princenhoff” wordt voor het eerst genoemd in 1641 als er werkzaamheden in het lusthuis verricht moeten worden.¹² In 1644 zijn er “reparatiën” in de tuin en in 1646 was er herstelwerk aan het Zomerhuis. In dat laatste jaar verzoekt Elias Jansen, “hovenier van sijn Hoocheits hoff” om meer woonruimte in het provinciale logement. Dat blijkt de woning boven de Gardepoort te

zijn.¹³ Voor het eerst wordt hier een naam van een hovenier van de Prinsentuin genoemd in de archieven. In “Hoveniers van Oranje” van Lenneke Berkhout wordt eveneens een hovenier in Groningen genoemd, maar in die publicatie wordt zijn volledige naam genoemd: Elias Jansz van Utrecht, conciërge en hovenier van het Prinsenhof in Groningen. Een contract uit 1650 bepaalde dat hij “noch alle twee jaren [zal] genieten eenen levreymantel, gelyck andere hoveniers van Syne Hoocheyt alhier hebben”. De hovenier moest in voorkomende gevallen belangrijke mensen in de tuin rondleiden en daarvoor stond hem die “levreymantel” ten dienst.¹⁴

De volgende prins van Oranje, Willem II (1626-1650), nam als stadhouder van Stad en Lande in 1647 het stokje over van zijn vader Frederik Hendrik. Veel zal hij niet in Groningen in de tuin van het hof vertoefd hebben, omdat hij voortdurend bij krijgshandelingen gedurende de Tachtigjarige Oorlog in den lande moest zijn. Bovendien had hij in Engeland belangen in verband met zijn huwelijk met Maria Henriëtte Stuart. In deze periode is niet veel bekend

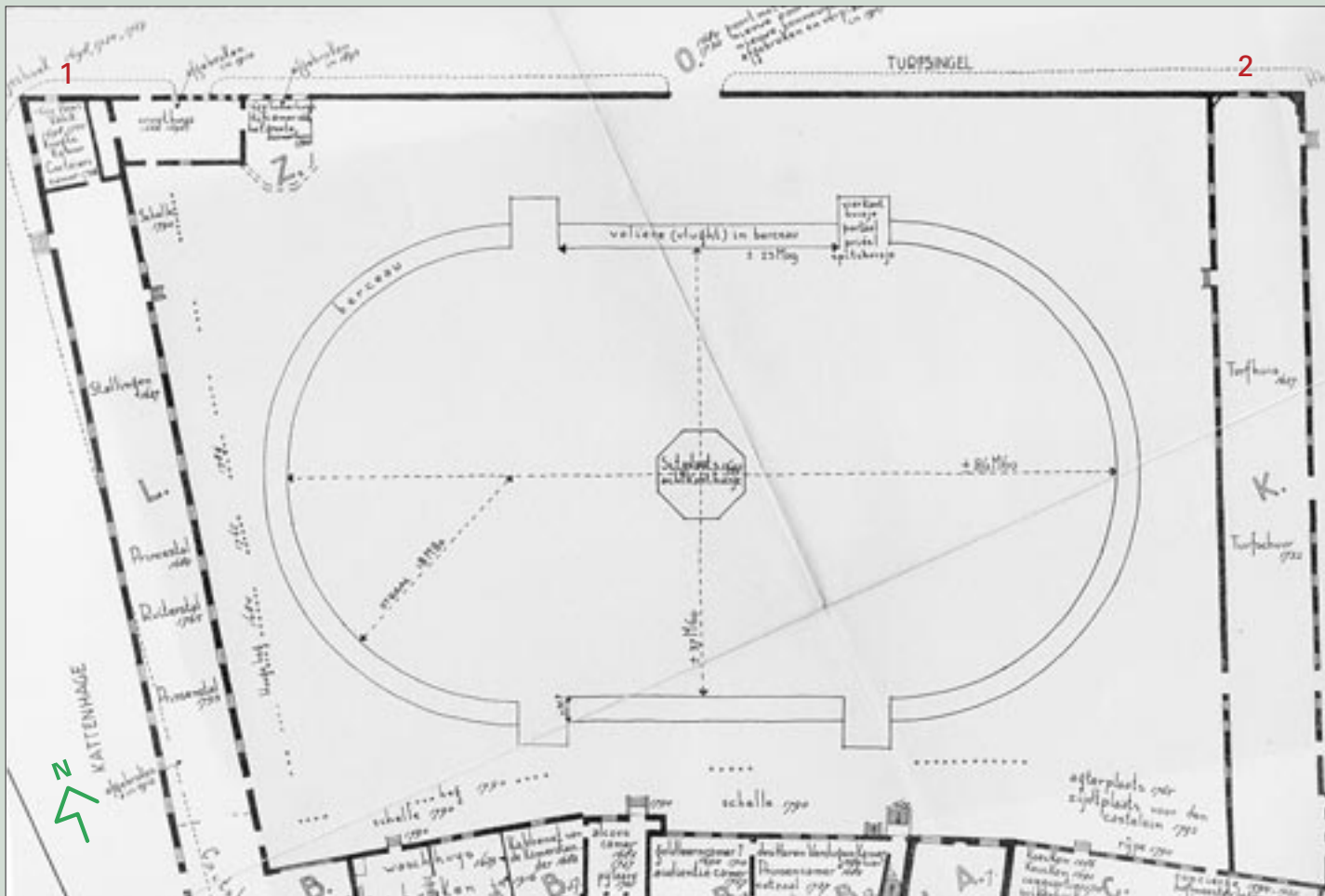
over de inrichting van de tuin. De paardenstallen aan de westzijde van de tuin worden in 1648 genoemd evenals de tuinmuur aan het Schuitendiep. De “blauwe stenen” of hardsteen boven op de muur – tegen het inwateren – zijn in verval en moeten vervangen worden. Tevens moet de muur opnieuw met kalkmortel gevoegd worden. Nieuw zand wordt er aangevoerd voor de paden in de tuin. Pas in het derde kwart van de zeventiende eeuw komen er in de resoluties van Gedeputeerde Staten meer gegevens over de tuin voor.¹⁵

2.5 Verandering van de tuin (periode 1650-1664)

Omstreeks midden 17de eeuw blijkt dat de tuin naar het ontwerp van Garwer Peters volledig op de schop is genomen. De indeling in vakken is verlaten. De vakken met bloemen en vruchtbomen zijn verdwenen evenals de vakken met de wapenschilden. In plaats van de twee ronde berceaux is er één grote gekomen (zie afb. 13). Deze beslaat bijna de hele tuin die circa 90 meter lang en circa 62 meter breed is. In de loofgang zijn vier vierkante “huisjes” op-

genomen en één achtkant huisje in de middenruimte binnen de loofgang. Aan de noordzijde van de berceau is een vlucht of volière gemaakt. In 1682 waren er parterres, vermoedelijk aan weerszijden van het achtkante huisje met deurtjes in de palm- of buxusheggen.¹⁶

De 17de-eeuwse renaissance-tuin-stijl, met zijn vierkante perken omzoomd door lage hekken, bood weinig schaduw. De loofgangen boden daartoe uitkomst.¹⁷ Het is bekend dat de vrouwen van de betere kringen toen beslist niét bruin wilden worden van de zon, want dan leken zij te veel op de gewone boer of burger. In het vierde kwart van de 17de eeuw vertellen de beschrijvingen van de tuin van het Stadhoudershof ons dat er stokrozen, rozen, bollen, leibomen, klimop tegen de muren en een hoge lindenhaag aan de stalzijde voorkomen. Verder ter versiering ronde of vierkante vergulde of geschilderde piramiden, piëdestallen (voetstukken) voorzien van loden beelden of vazen. Op de tuinmuur liggen dan pannen in plaats van een hardstenen bekleding. Ongeveer in het midden van de tuinmuur langs het Schuitendiep

Afb. 13 “Historische Plattegrond van het Stadhoudershof (Prinsenhof) te Groningen. In de 2e helft van de 17e en in de 18e eeuw”. Uitsnede van Kaart 7 van Van Dellen uit zijn publicatie “Van Prefecten-hof tot Prinsenhof”. Deze berceau neemt bijna de hele tuin in beslag. Te zien zijn het achtkante huisje in het midden van de berceau, de vier vierkante prieltjes, de volièrre (tussen de twee noordelijke prieltjes) en het Zomerhuis (Z). De noordelijke hoek van het stallencomplex werd de “Liefjeshoek” (1) genoemd en de oostelijke hoek werd de “Hamswacht” (2) genoemd. De Liefjeshoek werd zo genoemd naar de afspraken die vrouwen en meisjes – die op blekerijen werkten – daar maakten met hun geliefden. Deze blekerijen bevonden zich aan de overkant van de Turfsingel en waren bereikbaar via een hoogholtje (hoge, vaste voetgangersbrug). De betekenis van Hamswacht, waar een wachtpost was, is niet duidelijk.

was een poort met een zonnewijzer, die in 1731 door een nieuwe, bijzondere zonnewijzer werd vervangen (zie ook hoofdstuk 3.9).

Het achtkante lustprieel midden in de berceau was met leien gedekt, met vermoedelijk een koepelvormig dak. Binnen waren rondom banken; de vloer belegd met rode Bremer zandsteen. De vier in de berceau opgenomen vierkante huisjes hadden een spits toelopend dak.

In het derde kwart van de 17de eeuw is het druk in de tuin. Er ko-

men 100 nieuwe palen en 2000 voet panlatten (bijna 600 m) bij de heggen. De rozen worden ondersteund met 100 nieuwe stokken. Een nieuw pauwhuis, ook wel “patrijsenvlucht” of fazanterie genoemd, wordt aangelegd. Deze volière is aan de noordzijde van de berceau opgenomen. De fazanterie was tevens een belangrijke leverancier van gevogelte. In die van Huis Honselaarsdijk bij Naaldwijk van prins Frederik Hendrik bijvoorbeeld werden rond 1620 behalve fazanten ook patrijzen, kwartels en tortelduiven gefokt.¹⁸ Saillant detail: pauwen waren vroeger een “vorstelijk gerecht”.¹⁹

Hekken in de tuin worden vernieuwd, al het houtwerk wordt groen geverfd en de knoppen aan de uiteinden verguld. In het lustprieel en de huisjes komen nieuwe banken. Vier bruin geverfde lantarens worden aan de muren van het Stadhoudershof opgehangen. Bij de muur langs het diep komt een nieuwe meloenbak.

“Broeibakken waren onontbeerlijk voor de teelt van meloenen, een geliefde vrucht aan het hof. Tuinproducten zoals meloenen vormden aantrekkelijke geschenken. Een over-

Afb. 14 Schematische (isometrische) impressie van de tuin van het Prinsenhof in de tweede helft van de 17de eeuw en de 18de eeuw. Tekening Hans Vrijer.

vloed aan meloenen duidde (toen) immers op welstand: op het bezit van kostbare broeibakken én een hovenier die in staat was meloenen te kweken. Als de meloen buiten het gewone seizoen werd aangeboden, was de waarde des te groter.”²⁰

Hoewel er in de gegevens van de Prinsentuin in de archieven geen aanwijzingen voorkomen van het kweken van groenten en kruiden, is het niet onmogelijk dat daar een gedeelte voor was ingericht. In “Hoveniers van Oranje” stelt Lenneke Berkhout: “In onderzoek naar de Nederlandse tuingeschiedenis is altijd onderkend dat de tuinen er niet alleen waren voor de sier. De tuinen hadden ook een nutsfunctie. Uit de akten en werkzaamheden van de hoveniers komt naar voren dat de prins(ess)en dat scherpe onderscheid niet maakten. Zij vonden de nutsfunctie van de tuin zeer belangrijk, zo niet belangrijker en deden evenzeer investeringen in dat deel van de tuin.”²¹

Opmerkelijk is dat op de kaart van Egbert Haubois uit omstreeks 1643 geen aanwijzingen voorkomen van een groentetuin in de Prinsentuin links van de vierkanten met fruitbo-

men, maar op de zogenoemde Kleine Hauboiskaart uit circa 1660 lijkt daar wel sprake van te zijn. (zie afb. 12)

Tot ongeveer 1700 is er voortdurend sprake van onderhouds- en herstelwerkzaamheden in de tuin. Het gewelfde dak van de volière moet gerepareerd worden, 40 piëdestallen van binnen en van buiten wit geverfd en het houtwerk van de galerij in allerlei kleuren. Ook de berceau (galerij) is aan de westzijde aan vernieuwing toe: 88 stijlen van 8 voet lang (circa 2,35 m), 39 bogen en deurtjes moeten vervangen worden. Alle hekjes in de tuin zijn aan vernieuwing toe met 3000 voet goede “Groninger latten” (circa 875 m). De rozebomen – stamrozen? – hebben nieuwe stokken nodig. Nieuwe fundamenten worden aangebracht onder de twaalf natuurstenen piëdestallen waarop loden beelden of vazen gezet kunnen worden.

In de “groote tuyn van Sijn Hoogheyts hoff” treffen we in 1695 een “groote palmboom” (soort niet duidelijk) en een “arbor vita(e)” of levensboom aan. Die levensboom zal vermoedelijk de *Thuja plicata* of *Thuja occidentalis* geweest zijn, een evergreen uit de cypresfamilie. Beide

bomen zijn inheems in Noord-Amerika.²² Welke soort palmboom er geweest is, is niet duidelijk. In haar publicatie “Hortus Muntingiorum” schrijft mevrouw Ch.H. Andreas dat in 1646 in de tuin van Henricus Munting in de Rosenstraet een palmboom voorkwam.²³ Zij vraagt zich af of dit een dadelpalm geweest is. Mogelijk is zowel in de Prinsentuin als in de

Afb. 15 Situering van de tuin van Henricus Munting (zie pijl) in de Rosenstraet op de vogelvluchtkaart van Egbert Haubois.

tuin van Munting sprake geweest van de Europese dwergpalm (*Chamaerops humilis*) of eventueel van de Canarische dadelpalm (*Phoenix canariensis*). Het probleem met mediterrane of tropische planten of bomen in onze contreien is, dat zij 's winters op een vorstvrije plaats moeten staan. Daartoe is een (tropische) kas, die vroeger met een kachel verwarmd werd, onontbeerlijk. We weten dat in 1656 in de Groningse Hortus in de ‘Rosenstraet’ een zogenoemd reconditorium of stookkas gebouwd is.²⁴ Bij de gegevens die Van Dellen opgediept heeft over de tuin wordt niet gerept over een kas voor mediterrane bomen. Een krantenartikel uit 1953 van het Nieuwsblad van het Noorden meldt over de Prinsentuin “dat er in 1626 zelfs een tuinman aangesteld was, die de ‘rariiteiten’ (uitheemse gewassen?) moest verzorgen. 's Winters werden deze in een verwarmde kelder bewaard.”

Veel koninklijke tuinen en kasteeltuinen bezaten een doolhof, zo ook de Prinsentuin waar sprake is van “de planckettinge van het doolhof wederom in zijn rechte royngesetten”. Plan(c)kettinge duidt op een schutting of plankenbeschet; roynges

Doolhof

Voor de goede orde: Een doolhof is geen labyrint. Het verschil wordt gevormd door het aantal en de aard van de paden. Is er slechts één pad dat, weliswaar kronkelend en met veel omwegen, naar het midden leidt, dan is er sprake van een labyrint. Zijn er keuzemogelijkheden, dan betreft het een doolhof. Doolhoven hebben een spelelement: zij oefenen aantrekkingskracht uit op de jeugd, op puzzelaars, op de homo ludens. Een doolhof komt pas tot zijn recht wanneer de wandelaar er in kan verdwalen.²⁵

betekent rooiing.²⁶ Van een echte doolhof met hoge hagen is hier waarschijnlijk geen sprake, meer van een tuin met kronkelpaden.²⁷

2.6 Achttiende eeuw

Enige schuiten turfmot of turf-molm worden in 1713 aangevoerd ter aanvulling van de parterres in de tuin. Het onderhoud van de “Stadhouderstuin” wordt voor drie jaar uitbesteed; later om de zes jaar.

Afb. 16 Het doolhof van De Braak in Paterswolde in 1914. Zo zou het doolhof in de Prinsentuin er in de achttiende eeuw, met lage geknipte hagen, uitgezien kunnen hebben.

De hovenier heeft dan een jaarsalaris van 150 gulden.

In december 1730 valt het besluit de oude poort aan de Turfsingel door een nieuwe te vervangen. De eenvoudige zonnewijzer aan de tuinzijde vervalt en er komt in 1731 een nieuwe, voor heel Nederland zeer bijzondere zonnewijzer uit één stuk natuursteen. De grenen deuren in de poort krijgen een dag- en nachtslot met twee grendels, zo ook bij de kleine deur. De makers van de zonnewijzer zijn J. Doornbusch en G. Cramer. Zie hoofdstuk 3.9. Tegelijk is

het “oude sarken (hardstenen, red.) waapenstuk” dat aan de buitenzijde in het muurwerk was aangebracht opnieuw geplaatst en geverfd. Het betreft hier het wapen van Stad en Ommelanden dat in de stad Groningen alleen nog te zien is bij een gevelsteentje uit 1628 bij een huis aan de Westerhavenstraat 24. Zie afb. 17. Volgens W. Brouwer is de steen, die nu aan de buitenzijde van de zonnewijzerpoort te zien is, blindgekap.²⁸ Het provinciaal wapen is dus verwijderd om plaats te maken voor de W met lauwertakken. De oude sporen van het verwijderde provinciewapen zijn nog vaag te zien. Deze “W” was het monogram van koning Willem I, Willem II, Willem III en koningin Wilhelmina.²⁹ Op de Gardepoort aan de Turfstraat zijde is een sluitsteen aangebracht met het jaartal 1639. Ook deze sluitsteen toonde het provinciewapen, waarvan de verwijderde kroon nog vaag zichtbaar is boven de vergulde W. Op een tekening van J. Bulthuis uit 1794 is de oude situatie te zien (zie afb. 18). Nadat in 1815 het Hospitaalgebouw (het Prinsenhof) aan het rijk was toegekomen en koning Willem I werd uitgeroepen als koning der Verenig-

Afb. 17 Het wapen van Stad en Ommelanden op een 17de-eeuws gevelsteentje bij de Westerhavenstraat 24.

Afb. 18 Boven de Gardepoort is vaag het wapen van Stad en Ommelanden te zien.

